

- Gerrit Kouwenaar, *Een glas om te breken*, Querido, Amsterdam, 1998, f 29,90.
- Gerrit Kouwenaar, *Helder maar grijzer*, gedichten 1978-1996, Querido, Amsterdam, 1998, f 34,50.
- Wiel Kusters, *Zegelboom - gedichten en notities 1975-1989*, Querido, Amsterdam, 1998, f 49,90.
- Leonard Nolens, *Hart tegen hart - Gedichten 1975-1996*, Querido, Amsterdam, 1998, f 55,-.
- Francesco Petrarca, *Brieven*, vertaald, ingeleid en toegelicht door Frans van Dooren, Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1998, f 65,-.
- Lorenzo Valla, *Om de waarheid en het recht - bloemlezing uit de humanistische geschriften*, vertaald, ingeleid en van een nawoord voorzien door Marc van der Poel, Historische Uitgeverij, Groningen, 1998, f 45,-.

Bas Jongenelen

Het hijgend hert sprankelt van leven *De poetica van Gerard Reve*

Met Het hijgend hert, het laatste boek van Gerard Reve, is iets vreemds aan de hand. Ik vind het een van de betere Reves, maar de rest van de mensheid - op een enkeling na, onder wie Theodor Holman van Het Parool - is het niet met mij eens. Een reden voor de negatieve teneur heb ik niet, maar ik kan wel uitleggen hoe het komt dat Het hijgend hert, veel meer dan Het boek van violet en dood, mij aanstaat. In deze kwestie dringt de vraag 'Ben ik nu zo slim of zijn zij nu zo dom' zich op.

Laat ik één ding voorop stellen: Gerard Reve schrijft al heel zijn leven op dezelfde wijze, en de consensus lijkt te zijn dat wie daarvan houdt, die houdt van Reve, en wie niet, die niet. Dat hij eenzelfde manier van schrijven aanhoudt, komt in de meeste recensies stevast terug. Het is alsof de criticus een nieuwe Reve toetst aan de vorige Reves: zijn alle ingrediënten aanwezig? Jazeker, dus:

- 1 - het is een mooi boek;
- 2 - het is meer van hetzelfde en dat kennen we nu wel van meneer Reve.

Bij *Het hijgend hert* was dit niet anders: ook de nieuwe Reve lijkt op al zijn voorgangers. Het is tijd voor een kleine greep uit de diverse recensies¹.

Theodor Holman laat zich als enige recensent positief uit over *Het hijgend hert*. In *Het Parool* schrijft hij: *Het hijgend hert is ongetwijfeld Reves opmerkelijkste boek sinds jaren. Het grijpt eerder terug op De vierde man dan op Het boek van Violet en*

¹ Helaas blijft de mening van Jaap Goedegebuure ons bespaard: *Het hijgend hert* verscheen in de eerste week na zijn ontslag als criticus van *HP/De Tijd*.

Dood. Het probleem met Holman is dat hij de nagel op zijn kop slaat, maar om de een of andere reden niet uitlegt waarom hij zijn mening is toegedaan. Bovendien doet Holman alsof hij veel verstand van het oeuvre van Reve heeft, maar in hetzelfde stuk heeft hij het over Frits van Egters, Werther Nieland en Raphaël Wessel als gelijkwaardige hoofdpersonen, terwijl eenieder weet dat de hoofdpersoon van *Werther Nieland* Elmer heet (zie Jongenelen (1995) over de 'rare' hoofdpersonen).

Jan Paul Bresser (*Elsevier*) hanteert ook de standaard recensentenmethode 'vergelijk de nieuwe Reve met de oude en constateer dat er niets veranderd is.' Bresser herkent de verteltrant van Reve: *Het is alles bescheiden en ingehouden omschreven, bijna als een mooie streekroman en - vergeleken met de dag van vandaag - zonder al te opzichtig vertoon*. Dat is toch precies zoals we Reve al jaren kennen, Reve houdt zich aan zijn poëtica. *En Gerard Reve hanteert de kroontjespen nog met - hoe zal men het zeggen - de bekende krassende zwier*. Hij verfoeit alle moderniteiten van de taal en hanteert grammatica, woordgebruik en zinsneden in wat als redelijk archaïsch overkomt. *De specifieke Reve-taal dus, die in haar volzinnen de neiging heeft tot een zekere plechtstatigheid, als van dominees die galmen*. Bresser lijkt als geen ander te weten hoe Reve in elkaar steekt.

Carel Peeters schrijft in *Vrij Nederland* een hele pagina over *Het hijgend hert*, maar helaas bestaat het grootste deel hiervan uit een samenvatting van de inhoud. Peeters kan goed samenvatten, maar daarmee heeft hij nog geen recensie geschreven. Toch heeft Peeters ook wel iets goeds; hij gebruikt de geordende droefheid waar de hoofdpersoon van *Het hijgend hert* op zoek naar is om het boek zelf te definiëren. *Er zit in Het hijgend hert nog een andere 'ordering' en dat is dat de roman bijna een aaneenschakeling is van vaststaande uitdrukkingen, zegswijzen, bekende situaties en clichés. Die bekende wereld wordt ironisch gepresenteerd, maar is soms wel en soms niet effectief*. Helaas bouwt Peeters dit niet uit, en het blijft in het midden wanneer de effectiviteit van de ironie er wel is en wanneer niet.

Arnold Heumakers constateert iets vreemds: aan de ene kant vertoont het werk van Reve door de jaren heen in al zijn gevarieerdheid weinig verschillen, maar toch verschillen zijn boeken enorm van kwaliteit. *Wat Reve de laatste vijftig jaar*

heeft geschreven, zo schrijft Heumakers in *NRC Handelsblad*, *bestaat uit een wonderlijk ongelijksoortige mengelmoes, hoewel vorm en thematiek nauwelijks variatie vertonen. Aan de ene kant zijn er hoogtepunten als Moeder en zoon en Het boek van violet en dood, aan de andere kant dieptepunten als Wolf en Bezorgde ouders. Waarom het ene boek wel is gelukt en het andere niet - het valt moeilijk te zeggen. [-] Misschien heeft Reve er soms gewoon geen zin in, en doet hij maar wat; er moet tenslotte brood op de plank komen*. Heumakers! Vertel de volgende keer waar 'm dat nu in zit, dat de ene Reve beter is dan de andere als ze eigenlijk allemaal hetzelfde zijn.

De laatste recensie die ik de revue zal laten passeren, is van Arjan Peters (*de Volkskrant*). Hij geeft bijna aan hoe het nu zit met *Het hijgend hert*, maar net niet helemaal: *Het patroon mag bekend heten, niet verwonderlijk bij een auteur die al meer dan een halve eeuw met regelmaat boeken publiceert van onversneden semi-autobiografisch gehalte*. Ook Peters vergelijkt de nieuwe Reve met de oude. Vanaf de zin 'Het denken van Wessel werd een romantisch mijmeren' op pagina 37 kan er niet heel veel onverwachts meer gebeuren. *Het leeuwendeel van de tekst zal bestaan uit de vragen van Reve of diens zetstuk, en uit de overpeinzingen, afdwalingen en opnieuw gestelde vragen. Dit alles volgens het aanvechtbare wetboek Zelf schrijver worden (1986) [-]*.

Ik ben ook maar een mens, ook ik vergelijk boeken van dezelfde schrijver met elkaar. Daarnaast echter ben ik zeer geïnteresseerd in de literatuuropvattingen van een schrijver. Lukraak boeken met elkaar vergelijken kan heel leuk en aardig zijn, maar leuker en aardiger is het om boeken met een poëtica te vergelijken. Arjan Peters heeft het boek waarin Reve zijn poëtica uitlegt, al genoemd: *Zelf schrijver worden*. Eigenlijk is dit een bundeling van vier lezingen die Reve in de slachmaand van 1985 hield aan de universiteit van Leiden.

Met een poëtica is dikwijls iets vreemds aan de hand: een kunstenaar behoort na te denken over wat kunst is (althans, dat vind ik; hele hordes kunstacademies en andere opleidingsinstituten zijn een andere mening toegedaan). Waarom is wat een kunstenaar maakt kunst? Is alles wat een kunstenaar doet

kunst? Nee, want als een kunstenaar brood gaat kopen bij de bakker en hij betaalt pak 'm beet f 1,35 voor een half bruin, dan is dat geen kunst. Reve geeft op pagina 14 van *Zelf schrijver worden* een heel bruikbare definitie: *Kunst is gestileerd menselijk handelen (of een produkt daarvan), dat een ontroering teweeg brengt.* Deze definitie gebruik ikzelve tegenwoordig ook. Op alle mogelijke vormen van kunst is zij namelijk bruikbaar – ook of misschien wel bij uitstek op de moeder alle kunstvormen: de literatuur.

Zelf schrijver worden is een van de best geschreven poëtica's die ik ken; bovendien is het een tot bijna jankends toe ontroerend boek. Het schijnt dat er destijds mensen tijdens de lezingen kwaad weggelopen zijn, maar ja, onbenullen, barbaren en vandalen zijn niet aan plaats en tijd gebonden. Reve geeft een beschouwing ten beste waarvan de enige conclusie is en moet zijn dat religie het verschil maakt tussen mensen en dieren. Uiteraard zijn religie en kunst twee loten van dezelfde tak. Het eerste deel van Reves definitie van kunst, stiler je handelingen, is redelijk simpel: loop met een *funny walk* naar de bakker, en je hebt een gestileerde menselijke handeling. Echter komen we tot die ontroering? Dat is een moeilijker punt. Reve reikt ons in zijn lezingen een aantal punten aan waar een literair kunstenaar rekening mee moet houden. Of iedere schrijver dit zou moeten doen is een tweede, maar voor Reve zelf vormen deze punten de basis van zijn schrijverschap.

Als een kunstenaar nadenkt over hoe hij kunst maakt, dan stelt hij voor zichzelf, en eventueel ook voor anderen, een set regeltjes op. Als hij zich daaraan houdt, wordt het kunst. Het gekke is dat je na verloop van tijd gaat zien dat met die regeltjes de kunst juist doodslaait. Er zijn regels, maar de kunstenaar zou ze juist niet moeten opvolgen. Precies dan wordt er werkelijke kunst geschapen. Want iets maken volgens een bepaalde regelgeving, kan iedereen – zelfs ik, dat weet ik zeker. Zaak is om je juist niet aan die regels te houden, zelfs als je die regels zelf opgesteld hebt. Om weer terug bij Reve te komen: in *Het hijgend hert* houdt Reve zich niet aan zijn eigen regels. Het resultaat is voor mij een prachtig boek, beter dan *Het boek van violet en dood*, waarin hij zich uiterst strikt aan zijn regels houdt.

Dat boek is doodgereguleerd, terwijl *Het hijgend hert* sprankelt van leven.

Laten we de regels van Reve eens nader bekijken. Hoe begint Reve zijn roman? De lezer mag in de eerste zin geen onduidelijkheden aantreffen. In de eerste zin, het lijkt wel journalistiek, moeten de wie-, wat-, waar-, hoe- en waaromvragen beantwoord worden. Of zoals Reve het zelf schrijft: *Op een namiddag in September van het jaar Zus en Zo begaf de jonge meubelmaker Die en Die zich met de trein van de provinciestad H. naar de niet veraf gelegen grote stad A., teneinde aldaar, etc.* (zsw, p. 39) Er zijn boeken van Reve die inderdaad zo beginnen, *De avonden* natuurlijk, maar ik denk dat Reve zich toen nog niet van deze regel bewust was. *Het was nog donker, toen in de vroege morgen van de tweeëntwintigste december 1946 in onze stad, op de eerste verdieping van het huis Schilderskade 66, de held van deze geschiedenis, Frits van Egters, ontwaakte.* Bewust of niet, het klopt als een bus.

Jarenlang laat Reve zo'n soort openingszin links liggen, tot in 1984: *In November van het jaar van onze Verlosser 1981 vertoefde de schrijver George Speerman enige dagen in zijn geboortestad Amsterdam, waar hij al een jaar of tien niet meer woonde, want zijn vaste verblijfplaats was in het buitenland. (De stille vriend, p. 7)* Waarschijnlijk heeft Reve begin jaren tachtig nagedacht over hoe een goede roman nu hoort te beginnen, en aangezien de meeste mensen zullen zeggen dat *De avonden* Reves beste roman is, wordt de openingszin van dat boek tot de beste openingszin. Reves poëtica begint zich dan echt vorm aan te nemen. De opening van *De stille vriend* is precies zoals het in zijn poëtica hoort. Ook *Bezorgde ouders* hoort in dit rijtje thuis: *In de Advent van het jaar 197*, drie dagen vóór Kerstmis, verliet de dichter Hugo Treger in de late namiddag zijn woning aan de -laan in de grote stad A., om te voet in een naburige winkelstraat boodschappen te gaan doen. (Bezorgde ouders, p. 7)* Het lijkt wel het begin van een nieuw item in *Opsporing verzocht*.

In 1996 begint Reve de regel van de journalistieke openingszin al los te laten. *Het boek van violet en dood* begint niet met de zin, maar de eerste zin van de tweede alinea wel: *Geruime tijd geleden, op een Zondagnamiddag in de herfst of late zomer van het Jaar 198* stond ik op de wegrand bij het einde van de*

achtertuint van mijn eenzame residentie 'La Grâce', en zag opeens in de achtertuin van mijn bureu iets wat er tevoren niet geweest was: iemand had achter in die tuin, dicht bij een hoek, op de grond een reusachtig schaakbord van zwarte en witte tegels aangelegd. (Het boek van violet en dood, p. 7)

Gelukkig laat Reve zijn eigen eerste zin los in *Het hijgend hert*. En dat is juist wat me verrast: ik verwachtte, in verband met zijn ideeën uit *Zelf schrijver worden*, de inmiddels nagenoeg standaard openingszin, maar Reve weet me te ontroeren door op de eerste pagina in het geheel niet te refereren aan zijn theorieën. Wat mij betreft begint *Het hijgend hert* dus goed.

In *Zelf schrijver worden* poneert Reve nog een wet; hij noemt deze wet: *Het verbod van het onverwachte*.:] Deze houdt in, dat de lezer voorbereid moet worden op elke grote, beslissende gebeurtenis die verondersteld wordt een ontroering op te roepen. (ZSW, p. 40) Reve trekt hier een lijn naar Tsjechow, een van zijn grote voorbeelden: *Als er in het derde bedrijf een geweer afgaat, tone men in het eerste een geweer*. (ZSW, p. 40) Hij bedoelt hiermee dat je als schrijver je lezer niet ineens moet verrassen. De lezer dient eigenlijk van tevoren al aan te zien komen wat er gebeuren gaat, zoals kinderen Jan Klaassen toeschreeuwen dat hij achterom moet kijken. Je behoort als lezer nu eenmaal een voorsprong te hebben op de personages, dat verhoogt de spanningsboog. Reve hamert behoorlijk op zijn *verbod van het onverwachte*, hij vindt het een van zijn belangrijkste regels.

In *HBVVED* past Reve deze wet zeer keurig toe – voor het gemak citeer ik de gehele eerste alinea: *Dit is geschreven door een zoekende en zwerfende ziel. Houdt het hierna zo lang mogelijk geheim. Het gehele verhaal gaat eigenlijk niemand iets aan, maar moet toch zo volledig mogelijk opgeschreven worden. Neen, veel komt er niet in voor: ik zie iemand, ik zie die iemand nog één of twee keer, en daarna verdwijnt hij op tragische wijze. Slechts zijn kleren, enige schilderijtjes van zijn amateurpenseel en een aantal saaie, door zijn vrienden vervaardigde in memoriam gedichten worden mij getoond. Voor die schilderijtjes van hem en voor die in memoriam gedichten van zijn vrienden heb ik geen belangstelling, wel echter voor die kleren. Maar die kleren krijg ik niet, en de gehele stapel, ruim een meter hoog, wordt weggeschonken aan het Rode Kruis in plaats van aan mij. Is dat*

rechtvaardig? Denk er eens over na. U leest veel en hebt een bezonkener oordeel dan ik. Maar nu het verhaal waar ik het over had. (HBVVED, p. 7)

Laten we wel wezen: is dit zoals Tsjechow het bedoeld heeft of is dit zoals Tsjechow het bedoeld moest hebben? Aan de ene kant is het natuurlijk prachtig, ik ben ook maar één van de kinderen die naar de poppenkast zit te kijken, maar aan de andere kant vind ik het echt mooier als de kunstenaar zijn regels loslaat. In *HHH* lees ik op de eerste pagina geen enkele vooruitwijzing. Voor mij wordt dan de spanning groter omdat ik juist niet weet wat er komen gaat.

Nu begin ik eigenlijk een beetje te twijfelen of ik wel zo'n gewone lezer ben. Natuurlijk ben ik maar een gewone lezer en natuurlijk wil ik verrast worden, en dat gebeurt nu eenmaal niet als ik verwacht dat het hele verhaal kort samengevat op de eerste pagina staat, en dat het er dan ook staat. Ik word pas verrast als ik het hele verhaal kort samengevat verwacht en het dan niet gebeurt! Dus, in het algemeen gezegd, als een schrijver zich niet aan zijn eigen regels houdt.

Ik wil maar zeggen dat het verrassingseffect van *HHH* mij meer heeft gecharmeerd dan de voorspelbaarheid van *HBVVED*. Ik dacht namelijk, zijn boeken op een rijtje zettende, dat ik Reves trucjes allemaal al kende, maar gelukkig, de ware kunstenaar stond op en maakte een prachtboek tegen zijn eigen twee allerbelangrijkste regels in. Dat frappeerde mij vanaf de eerste bladzijde, en ik vind het vreemd dat de beroepscritici dat niet hebben doorzien. Zijn zij nu zo dom of ben ik nu zo slim?

Gehanteerde literatuur

Jan Paul Bresser, *Zijn roede achterna – Reve terug in de buurt van Werther Nieland*, in: *Elsevier*, 54^e, jaargang, nr. 36, 5 september 1998, p. 163.

Arnold Heumakers, *Orde in de droefheid*, in: *NRC Handelsblad*, 4 september 1998.

Theodor Holman, *Geordende droefheid – een Russische roman van Gerard Reve*, in: *Het Parool*, 4 september 1998.

- Bas Jongenelen, *De Kleine Zenuwlijder. Literatuur en psychologie aan de hand van Gerard Reves* Werther Nieland, Tilburg, 1995;
- Carel Peeters, Het hijgend hert van Gerard Reve – Je weet het nooit, in: *Vrij Nederland*, nr. 36, 5 september 1998, p. 51.
- Arjan Peters, Van een jongen komt een huis – Getob is een kruis, maar voor Reve blijft het zijn kapitaal, in: *de Volkskrant*, 4 september 1998.
- Gerard Kornelis van het Reve, *De avonden*, Amsterdam, 1947 (door mij gebruikte druk: 22^e uit 1972).
- Gerard Reve, *De stille vriend*, Utrecht / Antwerpen, 1984.
- Gerard Reve, *Bezorgde ouders*, Amsterdam / Antwerpen, 1988.
- Gerard Reve, *Zelfschrijver worden*, Den Haag, 1995 (2^e oplage).
- Gerard Reve, *Het boek van violet en dood*, Amsterdam/Antwerpen, 1996.
- Gerard Reve, *Het hijgend hert*, Amsterdam/Antwerpen, 1998.